

rajta kívül senki sem lett volna képes irodalomtörténészeink között. Ezért tartjuk művét a marxista irodalomtudomány egyik kiemelkedően nagy nyereségének.

Szauder József

A THÁLIA TÖRTÉNETÉNEK LEGÚJABB IRODALMA

A gyér magyar színháztörténeti irodalom sokat köszönhet a jubileumoknak, amelyek szélesebb közönség érdeklődését keltik fel, egy-egy színháztörténeti téma, s a vele foglalkozó írások iránt, felhíva a figyelmet erre az elhanyagolt tudományágra és publikációs lehetőséget adva a más célokra szentelt folyóiratokban, sőt önálló kiadványokban is.

Legutóbb a század első évtizedének nagyhatású színházi szervezete, a Nyugattal sokban párhuzamos Thália Társaság ötven éves ünnepségei gyakoroltak ilyen jótékony hatást. A megjelent írások¹ felvetették a színháztörténetírás számos elvi és gyakorlati kérdését. Ez ismertetésen belül nincs lehetőség — nem is szükséges — valamennyire kitérni, a tárgyalt művek azonban megkívánják kettőnek, a színháztörténeti források és az áttekintés kérdésének érintését.

Sokat hangoztatott és ismert módszertani problémája a színháztörténetnek, hogy minden művészettudomány közül a legingatagabb talajra épül, hisz vizsgálatának fő anyaga a színjátszás a legmúlandóbb minden művészeti tevékenység közül. Míg egyéb művészetek történeti feldolgozása során a műveket kísérő, megítélésüket elősegítő körülmények, környezet, és főként a közönség megismerése a legnehezebb, addig a színháztörténetben a műveket is rekonstruálni kell. Míg az irodalomtól képzőművészetig terjedő művészetek fő emlékéanyaga a maga egészében rögzíthető, addig a színjátszást csak indirekt emlékéanyag közvetíti. Különösen élesen jelentkezik ez távolabbi korok vizsgálata esetében, de a legmodernebb reprodukáló technikával sem rögzíthető a maga igazságában és teljességében. Ez az általános alapprobléma különösen erősen érezteti hatását a magyar színháztörténetben, mert történelmünk sajnálatos eseményei igen megritkították a létrejöttkor is gyér emlékéanyagot. Haladó színházi mozgalmaink legnagyobb részét pedig épp az jellemezte, hogy a hivatalos — tehát képben, írásban jobban dokumentált — színházakkal szemben az uralkodó osztálytól irányított kulturális apparátus ellenére, vagy perifériáján küzdöttek. Ezek közé tartozott a Thália Társaság is, amelyről a polgári sajtó fővonalában ellenséges magatartása miatt, az egyébként sem nagyértékű és széleskörű kritikáknál kevesebb és csaknem a semmivel egyenlő képanyag készült. Mindehhez hozzájárul a más színházak anyagát is megtizedelő idő pusztítása, ami az irattári anyag, s főként az előadott drámai szövegek, fordítások súlyos hiányát eredményezte. Az így rendkívüli módon megnehezített helyzetben a színháztörténet számára egyetlen biztos fogódzó mutatkozott, az az örvendetes tény, hogy a Thália

¹ Katona Ferenc—Dénes Tibor: A Thália története. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. 175. p.

Lukács György: A Thália Társaság alapításának 50. évfordulójára. Csillag, 1955. 1. sz.

Gellért Lajos: Emlékek a Tháliáról, uo.

Benedek Marcell: Az 50 éves Thália, Szabad Nép, 1954. nov. 25. sz.

Társaság megszűnte óta épp a munkájában részt vett legfontosabb személyek adták meg annak jellemzését és tették hozzáférhetővé emlékeiket, sőt a kortársak visszaemlékezései ma is felgyűjthetők. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a hajdani élmény megszépül, vagy átalakul, az emlékekben (ennek világos példáját adja Gellért Lajos szépírói eszközökkel elkészített írása), mégis rendkívül nagy jelentőségűek, különösen, ha az a szerencsés helyzet, mint jelenleg, hogy a Thália szellemi vezetői közül többen magas tudományos színvonalon, maguk tudják megadni munkásságuk értékelését. Ezért emelkedik ki a Thália irodalmából Lukács György és Benedek Marcell írása. Ugyancsak azért szükséges és célravezető ez ismertetésben is a kismonográfia-jellegű önálló kötet mellett a kortársak megnyilatkozásaival is foglalkozni.

Dénes Tibor és Katona Ferenc könyve, az 1934-es megemlékezések és a lexikoncikkek után, teljes átfogó írás a Thália Társaság történetéről, működésének teljes feldolgozása. A szerzők — Márfy Károly gyűjtését felhasználva — gondosan s a lehetőség szerint teljesen vizsgálták át a fennmaradt szövegek, rendezőpéldányok, plakátok, képek, kritikák, irattári anyagok, emlékezések és értekezések mellett a Thália Társaságot irányító tudósok, művészek a Thália működésével kapcsolatba hozható írásait, így elsősorban Lukács György és Hevesi Sándor munkásságát. Munkájuknak ez a része különösen értékes, mert nem egy esetben pl. Hauptmann, Courteline, Ibsen stb. drámái tekintetében ezek foglalják magukba a Thália vezetőinek akkori álláspontját és Hevesi írásai segítenek képet alkotni a Thália színjátszásáról.

Kevésbé mondható sikerültnek a kor általános politikai vagy művészi képére vonatkozó írások felhasználása. Itt a szerzők figyelme nem volt elég széles és átfogó. (Erre azonban később kell kitérni.)

Feltehetően a minden gondosság és gyűjtőszorgalom ellenére is igen hézagos emlékmű az oka annak, hogy a szerzők nem tudták teljes történeti fejlődésében ábrázolni a Thália Társaság munkáját, és egy általános képet adó „Bevezetés” (5—15. old.) után újabb, szempontjában alig különböző másik áttekintés következik (A Thália pályafutása, 16—28. oldal), majd az egyes bemutatókhoz kapcsolódó részfejtetések, közbeékelten „A Thália iskolája” címmel, (128—145. old.) jórészt Hevesi Sándor akkori színjátszás-elméletének ismertetése, végül ismét egy áttekintő fejezet, a Mérleg (146—154. old.). Ha ehhez hozzávesszük a „Függelék”-ként szereplő adatösszeállításokat, világosan látszik, hogy a könyv szerkezete laza és elkerülhetetlenek az ismétlések, különösen az összefoglaló fejezetekben. Nagyobb hiány azonban a fejlődésképp elmaradása, ami a Thália Társaság útjának bemutatását az 1904-ben megadott program és az ötévi működés összehasonlításává teszi. Az ismétlések és részekrebontás között elsikkadnak azok a feltárt anyagban és magában a könyvben is megtalálható jelenségek és összefüggések, amelyek erre a fejlődésre vallanak s amelyek a Thália Társaságot az évtized szellemi mozgalmi közt, sőt nemzetközi összefüggésekben is kiemelkedővé teszik. Arról a fejlődésről van szó, amelyet a Thália Társaság a munkásosztály felé, vele szövetséget kötve tesz meg. Beszél erről a könyv, de nem világít rá arra, hogy milyen arányú ez a fejlődés. A haladó polgári értelmiségi programmal induló Társaság első előadására készülő Hevesi még kihúzza az egyes darabok osztályproblémákra vonatkozó mondatait. (Vö. Dénes—Katona: i. m. 36. old.) Az utolsó évben, az első nagy munkáselőadás-sikerek után a Népszínpadon tartott előadások műsortervét is alapjában a közönség társadalmi és tematikai érdeklődésének kielégítése jellemzi (Vö. i. m. 161—162. old.),

természetesen a kor-adta korlátok között, sőt nemcsak a műsortervet, de — mint a könyv többször is rámutat — a rendezés és az előadás módszerét is. A Thália Társaságot a színház-szervezet reális tényezői vezették egyre inkább balra, egyre inkább megtalálva az új közönséget! Az élet győzte le, korrigálta az elméleti programot. Igaz ez akkor is, ha ugyancsak a színház anyagi-szervezeti korlátai voltak azok, amelyeken keresztül a reakciónak sikerült a Thália Társaság működését meggátolni. Ha a továbbiakban még beszélni kell a Thália Társaság néhány korlátjáról, kétségtelen, hogy ezt a fejlődést a könyvön belül jobban, a magyar művészetek történetén belüli kivételes jelentőségének megfelelően, kellett volna kiemelni. Ezt a hangsúlyt elsősorban Lukács György jubileumi beszéde és Benedek Marcell cikke adta meg a kellő erővel, hajdani élmények alapján, de a ma ideológiai álláspontjáról. Mintegy ezzel tetézték be hajdani „tháliás” munkásságukat.

A fejlődés fenti képét elmosásáig kissé azok a részhibák is, amelyek a könyvnek az egyes bemutatókhoz kapcsolódó és igen sok új szempontot és eredményt tartalmazó fejtegetései során bukkannak fel. Kétségtelen, hogy Dénes Tibor és Katona Ferenc munkájának legnagyobb elvi értékeit és legtöbb újdonságát az elemzések adják. Különösen bravúros munkát végeztek az előadások képzeletbeli rekonstruálásával, amely egyes esetekben (D'Annunzio: Holt város, Wedekind: A hőstenor, Hauptmann: Elga stb.) egészen a játéktípus árnyalataiig terjed. A premier-elemzések összessége pedig megadja a Thália színes, művészi világának képét, az egyes kiemelkedő színészek művészi profilját — Forgács Rózsi, Báthory Giza, Kürti József és mások — és főképp egy nagy koncepciójú, gazdag érdeklődési körű, szenvedélyesen kísérletező rendező, Hevesi Sándor alakját rajzolja ki.

Új értékelésekkel gazdagítja a kötet a drámatörténetet. Elsősorban Ibsennek általános, de egyes darabjaira is kiterjedő értelmezése nagyértékű. Az utolsó tíz év drámatörténetírásban elsőként foglal állást a Nóra, a Solness építőmester, a Vadkacsa és a Kísértetek értelmezésével kapcsolatban, megnyugtató feleleteket ad a feltett kérdésekre, elemezve a darabokat, mai drámaszemléletünk oldaláról. Jelentékeny Wedekind, Schnitzler, D'Annunzio esztetikai és drámatörténeti helyének megrajzolása, egyes műveinek boncolása. A bennünket közvetlenül érintő magyar drámatörténeten belül is igen értékes Lengyel Menyhért és Szemere György rövid jellemzése és fejlődésüknek vázolása. Darabjaik elemzései — bár helytállóak — a művek gyengébb volta miatt nem nyújtanak alkalmat általánosabb érvényű következtetések levonására. A kötet ebben a részében elért eredmények akkor is indokolták volna a mű elkészültét és megjelenését, ha az átfogó fejezetek nem tartalmaznának még egyéb értékeket is. A további magyarországi általános és magyar drámatörténeti kutatásnak feltétlenül számításba kell vennie az e munka során elért eredményeket.

Vannak azonban ezeknek a részelemzéseknek hibái és hiányai is. Elsősorban Hauptmann és Hebbel, kisebb mértékben Courteline, a magyarok közül Mohácsi Jenő és az egyes művek közül az Éjjeli menedékhely megítélése során a könyv szerzői a Thália véleményének hatása alá kerültek, és nem adják meg a Társaság értékítéleteinek mai szempontból szükséges korrekcióját. Különösképpen akkor kelt ez hiányérzetet, mikor a hajdani „tháliások” azóta kiteljesedett életműve megadta ezt a korrekciót. Elsősorban Lukács György tette ezt meg. Az újabb német irodalom történetéről szóló könyve a marxista irodalomtörténetírás legmagasabb színvonalán rajzolja meg Hebbel

és Hauptmann helyét és fejlődését a német és az európai irodalom fejlődésén belül. Ebben a munkájában Lukács György, ha megtartva a Mária Magdolna alapvetően pozitív értékelését, megvilágítja Hebbel korlátait is, és főként Hauptmann fejlődésének valójában visszafejlődés, zsákutcába jutás jellegét bizonyítja be. Épp ezért nem volt elegendő az, hogy Dénes és Katona csak Lukács György ifjúkori munkáját vették figyelembe a Thália műsordarabjainak megítélése során. Hauptmannak emiatt hibásan megrajzolt képe nemcsak önmagáért helytelen, de azért is, mert a műveiből való válogatás valóban jellemzi a Thália kísérletező állásfoglalását s így épp a Thália kereséseinek helyes értékelése elé állítottak önkénytelen korlátot. Összefügg ugyanis ez a kérdés az irodalmi naturalizmus jelentőségének megítélésével is. Míg Dénes és Katona könyve a legtöbbször helyesen mutatja a naturalizmus utáni dekadens irodalmi és drámai irányzatok tévedéseit, nem adják meg a naturalista dráma helyes értékelését. Egyértelműen elfogadják Hevesi Sándor 1934-es állásfoglalását, amely abban látta a Thália műsorpolitikai jelentőségét, hogy meghonosította és megismertette Magyarországon a nyugati drámai naturalizmust. Ezt a hiányt ismét csak Lukács György pótolja, aki az évfordulón mondott emlékbeszédében (Csillag, 1955. 1. szám) rámutat a magyarországi naturalizmus és a nyugat-európai naturalizmus osztálytartalmának különbségére. Nemcsak nagyobb nemzetközi távlatot ad meg ezzel a Thália értékelése számára, de rávilágít annak mélyebb, politikai-esztétikai tartalmára is, arra, hogy a Thália naturalizmusa nem a magyar burzsoázia s azzal kapcsolatos feudális rétegek igényeit és érdekeit szolgálta, — mint a Vígszínház vagy a Magyar Színház naturalizmusa — hanem épp ezek ellen irányult, akárcsak a nyugat-európai naturalizmus a polgári társadalom ellen. Ebből a szempontból nézve válik el a Thálián belül annak naturalista iránya egyéb stílus kísérleteitől, nemcsak esztétikai, vagy szorosan vett színjátszási stílus szempontokból. Ebből a szempontból értékelhető valójában Hejermans Reményének kivételes sikere és az 1908-as Népszínpadi-előadások műsorpolitikai fejlődése. Ugyancsak ebből a szempontból érthető meg világosan annak mélyebben dialektikus értelme, hogy a naturalizmus megismertetésével és stílusának kialakításával legtöbbet nyújtó Thália miért jutott zsákutcába — siker szempontból is — más, „stíluskereső” bemutatókkal, akár milyen nagy gondot, művészi energiát, ízlést fordítottak is rájuk.

Végül a Thália története c. kötet és egyben a Thália Társaság közös tévedésére, az Éjjeli menedékhely helytelen értelmezésére kell rámutatni. Anélkül, hogy ki kellene térni Sztanyiszlavszkij és Reinhardt rendezéseinek kapcsolatára és azok értékelésére, kétségtelen, hogy Hevesi rendezése akár-hogy is viszonyul ezekhez, messzemenően nem egyezik meg Gorkij szándékaival és értelmezésével. A könyv helyesli Hevesi állásfoglalását, Luka idealizálását és felmagasztosítását. Ezzel szemben Gorkij már egykorú megnyilvánulásaiiban és később, egy 1928–30 körül írt forgatókönyvtöredékében, félreérthetetlenül hazugnak és kártékonynak minősíti Luka filozófiáját. Darabjának gerince épp a hazug állhumanizmus elítélése.¹ Az Éjjeli menedékhely

¹ Gorkij: Útban az Éjjeli menedékhelyre. (Forgatókönyvtöredék.) Összes művei, 18. kötet (oroszul).

Mihajlovszkij: Gorkij drámái az első orosz forradalom idején. Moszkva 1951. (oroszul).

Mindkettő magyarul: A színház és filmművészet időszertí kérdései, 1955. 4. szám.

helytelen értelmezése nem egyszerűen egyetlen darab félreértése, hanem a kortárs-irodalom legnagyobb darabjának, a kor legnagyobb írójának és leg-
 élenjáróbb állásfoglalásának meg nem értése. S ha hozzávesszük, hogy a
 Thália műsorán Csehov sem, Shaw sem szerepelt és Gorkij is csak ezzel az
 egyetlen darabbal, akkor azt is látni kell, hogy a Thália épp a legmagasabb
 irodalmi mércét hagyta ki, illetve vétette el. Ennek figyelmen kívül hagyása
 gátolta meg a Thália története íróit, hogy felmérjék a kor drámai lehetőségeit,
 azok világirodalmi valóráváltását és ezeknek a lehetőségeknek szemszögéből
 vizsgálják meg a Thália műsorpolitikáját és az azzal szoros kapcsolatban álló
 színjátszás kérdését.

Természetszerűleg, mikor az irodalmi vagy irodalomtörténeti kritika az
 el nem végzett feladatok felmérése és egyben számonkérése elé kerül, a leg-
 ingatagabb és leghátatlanabb talajra lép. Áll ez a jelen esetben is. Mégis, szük-
 ségesnek látszik néhány átfogó, „végső” kérdés felvetése, amelyek lehetősé-
 gét és létjogosultságát Lukács György jubileumi beszédének nemzetközi
 távlatot és áttekintést adó, sőt arra kötelező szempontjai magukban hordják
 és felvetésüket minden bizonnyal a beszéd alkalmi — ünnepi — jellege gátolta.
 — Ilyen „végső” kérdések: mi is a Thália helye a „Szabad Színházak” között,
 miért annyival későbbi, mint Antoine, Brahm és Sztanyiszlavszkij színházai
 és mit jelent ez a késés az irodalmi példák, felhasználható darabok szempont-
 jából. Az utóbbiak magyarázzák az elsőt. A színház létrejöttének késése
 nyilvánvalóan összefügg a magyar gazdasági és politikai fejlődés késésével
 mind a nyugat-európai államokkal, mind Oroszországgal szemben. Erről az
 egyéb téren tisztázott kérdéstről aligha szükséges többet szólni. Ebből a
 késésből következett azonban az, hogy míg a fentebb felsorolt színházak ellen-
 zéki, „lázdó” magatartása elsősorban a naturalista dráma programja
 volt, nálunk ez az elsősorban Nyugat-Európára orientálódott lázdás a mi
 fokozottabban áporodott irodalmi és színházi életünkkel szemben, tiltako-
 zásnak tekinthette a nyugat-európai irodalmi dekadencia útvesztőjének nem
 egy termékét is. (D'Annunzio.) Az a jelenség pedig, hogy a Thália nagymér-
 tékben inspirálódott Reinhardt ekletikus műsorából, arra is figyelmeztet,
 hogy a mi művészi fejlődésünk mennyire szorosan kapcsolódott külső szálakkal
 és belső hasonlatosságokkal is a német művészi fejlődéshez. S ha összevetjük
 ezt a tényt azzal a képpel, amelyet Lukács György a német fejlődésről rajzolt
 Az újabb német irodalom történetében, akkor látnunk kell, mennyi dekadens
 és félrevivő áramlat átvételére nyílt lehetőség és milyen jelentékeny az, hogy
 ebből a Thália csak viszonylag keveset vett át. Ugyanakkor ez a németen
 keresztüli tájékozódás szűrője eredményezi nem kis mértékben azt, hogy
 Gorkijtól csak az Éjjeli menedékhely, Csehovtól, Shawtól semmi sem kerül
 a műsorukba. És még egyre vall ez a hiány, különösen, ha az Éjjeli menedék-
 hely félreértésére gondolunk. Arra, hogy a Thália műsorpolitikájában a láza-
 dás és új színek keresése nem párosul világos tudattal és célzattal, a kapitalista
 és feudálkapitalista társadalom teljes kritikájával. S mikor a Thália Társaság
 eljut az új közönséghez, a tények szükségszerű logikájának hatása alatt,
 annak kérdéseire még csak polgári feleletet tud adni. Értelmiség és munkásság
 találkozásának ebben a nagy pillanatában még benne rejlik az a csak a Nagy
 Októberi Forradalommal legyőzött ellentmondás, hogy az értelmiség a mun-
 kásságnak a legjobbat akarja adni, de nem tűzi programjába, sőt még csak
 nem is tervezi a munkásoknak írt műveket. Ez ellentmondás feloldását a
 Thálián számonkérni természetesen anakronizmus lenne. A Thália megindult

ezen az úton s lehet, rövidesen el is jutott volna a helyes felelethez, ezt azonban könyörtelenül megakadályozta a magyar politikai és kulturális fejlődés adott fokán, az uralkodó osztály. Kétségtelen azonban, hogy a teljes, következetes és céltudatos kritika nélküli, lázadó bírálat következtében szűkül a Thália továbbélő hatása a reprodukáló színművészet keret-újítására, arra a felismerésre, hogy minden író a maga stílusában kell játszani. Nagy ennek az újításnak a jelentősége, ha felismerik az író valódi mondanivalóját, de öncélúvá válhat, ha félreismerik. Vészkiáltás lehet így a színház, de nem vádirat, feljelentés, de nem ítélet, melyet a társadalom felett mondanak ki. A tartalomhoz nem elválaszthatatlanul hozzákötött formai és módszer eredmény újdonságát épp ezért tudják jórésztben átvenni a burzsoá színpadok is a Thália működésére következő évtizedekben és épp ezért válik a sokszor csak latensen továbbélő hagyomány akkor igazán eleven hatóerővé, amikor a felszabadulás után most már elnyeri a maga szilárd alapot és gerincet adó ideológiai tartalmát. Ezért ért be a Thália vetése valójában, jelenünk színművészeti eredményeiben.

Ha a Thália történetének legújabb irodalmát áttekintve, a legkomolyabb kifogások egyes hiányzó részek, hiányok számonkéréseként hangzottak el, könnyen adódhat az az ellenvetés, hogy a bírált műveket eleve bizonyos hiányokra kötelezi alkalmi jellegük. Igaz az is, hogy jubileumi írásoktól és ismeretterjesztő monográfiáktól korántsem lehet mindent megkívánni, szükségképpen korlátozottak. Mégis az a tény, hogy Lukács György és Benedek Marcell jubileumi megemlékezései emelkednek a legmagasabbra a Thália eddigi irodalmában, magasra szabta a Thália története c. kötetrel kapcsolatban is az igényeket. Az a szomorú tény pedig, hogy az ismertett kis-monográfia az egyetlen, amely, e témáról megjelent. kényszerít ez alkalommal felvetni olyan kérdéseket, amelyeket egy szigorúan vett tudományos munka minden bizonnyal megoldott volna. S ez a gondolatmenet ismét visszavezet a kiinduláshoz, ahhoz a gondolathoz, hogy a magyar színháztörténetnek szervezesebb, folyamatosabb életre van szüksége.

Debreczeni Ferenc

LAJTHA LÁSZLÓ: NÉPZENEI MONOGRÁFIÁK I—III.

(Zeneműkiadó)

A Lajtha László szerkesztésében most megjelent zenei monográfiák első három kötetét, amelyekben ugyancsak Lajtha három egymáshoz közeli terület rokon népzenei anyagát publikálja, népzeneatudományunk művelői mindenütt osztatlan örömmel fogadták. Ez érthető is, mert zenei életünk egyik fő hiányossága, hogy alig van néhány népzenei monográfiánk. A dalok szerepét, funkcióját, alkalmazásuk módját, keletkezésük, terjedésük körülményeit alig ismerjük. Az összegyűjtött dallamok tisztán zenei tulajdonságaik szerint, szinte múzeumi leltári tárgyként kerülnek osztályozásra, rendszerezésre. Ha szép számmal kerül is elő belőlük ugyanarról a helyről, a dallamok zenei rendezése során elkerülnek egymástól, összekeverednek más helyről gyűjtött variánsaikkal, így lokális jellegzetességeik legtöbbször háttérbe szorulnak, sőt homályban maradnak. Ennek elkerülésére volna szükség minél több olyan népzenei monográfiára, amelyek részletesen feltárnák egy-egy helység, környék